



RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Üçüncü Mekânın Yapısökümü: Dijital Emek Çağında Kafeler ve Mekânsal Geçirgenlik

Deconstruction of The Third Place: Cafés and Spatial Permeability in The Age of Digital Labor

Ebru Erbudak¹ 

¹e-mail: erbudakebru@hotmail.com

Özet

Bu çalışma, dijital dönem, esnek kapitalizm ve uzaktan çalışma bağlamında kentsel mekânların, emek pratiklerinin ve bireysel yaşam alanlarının dönüşümünü incelemektedir. Çalışma, mekân sosyolojisi ve dijital emek yazını çerçevesinde kavramsal ve metinlerarası analiz yöntemiyle yürütülmüş; Michel Foucault'nun disipliner denetim, Ray Oldenburg'un üçüncü mekân, Byung-Chul Han'ın performans toplumu, Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite ve Richard Sennett'in mekân aşınması yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Analiz, esnek kapitalizmin iktisadi zorunluluklarının kafe sermayesinin mekânsal ve ticari stratejileriyle eklemlenerek geçirgen ve hibrit çalışma alanları ile görünmez denetim biçimleri ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte içselleştirilen üretkenlik buyruğu, çalışma ve dinlenme arasındaki sınırların aşınmasına, sığınak mekânların daralmasına ve öz sömürüye dayalı paradoksal bir öznel zeminin oluşmasına yol açmaktadır. Böylece kafe gibi üçüncü mekânlar, kamusal ve özel alan arasındaki sınırların belirsizleştiği, çalışmanın gündelik yaşamın içine sızdığı melez alanlara dönüşmektedir. Çalışma, ücretsiz kamusal üçüncü mekânların geliştirilmesi, mekânsal dışlamaya karşı yerel direnç alanlarının incelenmesi ve mesai sınırlarını koruyacak bağlantıyı koparma hakkına ilişkin etik ve hukuki düzenlemelerin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akışkan Modernite, Dijital Emek, Mekânsal Geçirgenlik, Performans Toplumu, Üçüncü Mekân.

Citation / Atıf: ERBUDAK, E. (2026). Üçüncü Mekânın Yapısökümü: Dijital Emek Çağında Kafeler ve Mekânsal Geçirgenlik. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar Dergisi*.2(2), 192-200, <https://doi.org/10.71284/sobac.202629>

Corresponding author / Sorumlu yazar:

Ebru Erbudak

E-mail:erbudakebru@hotmail.com



This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

This study examines the transformation of urban spaces, labor practices, and individual living spaces in the context of the digital era, flexible capitalism, and remote work. The study was conducted with conceptual and intertextual analysis within the framework of the sociology of space and digital labor literature; Michel Foucault's approaches to disciplinary control, Ray Oldenburg's third space, Byung-Chul Han's performance society, Zygmunt Bauman's fluid modernity, and Richard Sennett's spatial erosion were used. The analysis reveals that the economic imperatives of flexible capitalism are articulated with the spatial and commercial strategies of café capital, producing permeable and hybrid workspaces and invisible forms of control. The command of productivity internalized in this process leads to the erosion of the boundaries between work and rest, the narrowing of refuge spaces, and the formation of a paradoxical subjectivity based on self-exploitation. Thus, third spaces such as cafes turn into hybrid spaces where the boundaries between public and private spaces become blurred and work infiltrates daily life. The study reveals the importance of ethical and legal regulations regarding the development of free public third spaces, examining local areas of resistance against spatial exclusion, and the right to break the connection that will protect working boundaries.

Keywords: Liquid Modernity, Digital Labor, Spatial Permeability, Performance Society, Third Space.

1. GİRİŞ

21.yüzyılın son çeyreği, kapitalist üretim ilişkilerinin somut mekân sınırlarını aşarak dijital ağlar vasıtasıyla yeniden biçimlendiği bir döneme işaret etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı dönüşüm, küreselleşme ve esnek emek rejimleri, geleneksel “ofis” ve “mesai” kavramlarının temelini sarsmıştır (Castells, 2010). Özellikle COVID-19 pandemisiyle ivmelenen ve sonrasındaki süreçte kalıcı bir istihdam modeline dönüşen uzaktan ya da hibrit çalışma pratikleri, emeğin coğrafi sınırlarını kökten değiştirmiştir. Bu yeni dönemde emek, endüstriyel modernitenin katı duvarlarından kurtulmuş gibi görünse de gerçekte zamansal ve mekânsal olarak tüm yaşam alanlarını kuşatmıştır (Huws, 2014). Sabit bir çalışma adresinin ortadan kalkması, özgürlükçü bir esneklik vaadiyle sunulurken; iş ve yaşam, kamusal ve özel, üretim ve tüketim arasındaki sınırların akışkanlaşmasına (Bauman, 2000) ve yeni bir güvencesiz emek sınıfının (Standing, 2011) ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Türkiye kentleşme deneyiminde güvencesiz emek, esnek çalışma ve mekânın neoliberal dönüşümü odağında şekillenen yerel çalışmalar da kavramsal haritaya dahil edilmiştir.

Mekânsal dönüşümün en fazla gözlemlendiği alanların başında kentsel mekânın ayrılmaz bir parçası olan kafeler gelmektedir. Geleneksel sosyolojik literatürde kafeler, Ray Oldenburg'un (1989) kavramsallaştırdığı biçimde ev (birinci mekân) ve iş yerinin (ikinci mekân) stresinden kaçılan, hiyerarşilerden uzak, tarafsız ve toplumsal bağların kurulduğu “Üçüncü Mekânlar” (Third Places) olarak tanımlanmıştır (Habermas, 1991). Ancak çağdaş kentleşme süreçlerinde ticari mekanların bu sığınak işlevini kaybetmesi ve kamusal niteliğinin aşınması, üçüncü mekânın sınırlarını sarsmaktadır. Oysa dijital emek çağında kafeler, bu romantik ve sığınakvari işlevini kaybetme tehdidiyle karşı karşıyadır. Günümüzde bu mekânlar, keyifli vakit geçirilen sosyalleşme alanları olmaktan ziyade, güvencesiz ve esnek çalışan dijital sınıfların sığındığı zorunlu üretim merkezlerine dönüşmektedir. Laptopları ve kulaklıklarıyla masaları işgal eden uzaktan çalışanlar, kentsel mekânı adeta birer “açık ofis panoptikonuna” çevirmektedir.

Bu çalışma, yaşanan dönüşümü salt bir trend veya tüketim tercihi olarak değil, yeni çalışma rejiminin getirdiği ekonomik, sosyal ve psikolojik mecburiyetlerin bir sonucu olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı; dijital emek çağında kafelerin nasıl birer hibrit üretim alanına dönüştüğünü, Oldenburg'un üçüncü mekân teorisinin bu süreçte ne ölçüde yapısöküme uğradığını ve mekânın fiziksel sınırları

değişmeksizin işlevsel olarak hangi yollarla geçirgen hale geldiğini sosyolojik bir perspektifle çözümlemektir.

Bu çerçevede çalışmanın temel araştırma problemi, esnek kapitalizmin mekânsal ve zamansal sınırları eriten yapısının, kentsel kamusal alanları ve özellikle kafeleri nasıl birer zorunlu üretim merkezine dönüştürdüğünü ortaya koymaktır. Bu ana problematik ekseninde çalışma; kafelerin dijital emek çağında üçüncü mekân niteliğindeki değişimi, mekânsal geçirgenliğin hangi mekanizmalar üzerinden oluştuğunu ve bu dönüşümün dijital emekçinin öznelliğini ne şekilde etkilediğini sorgulamaktadır.

Çalışma; kafeleri şekillendiren materyalist mecburiyetleri ortaya koyacak, kafe sermayesinin mekânsal ve mimari tasarım stratejilerini deşifre edecek, ardından Foucault ve Byung-Chul Han'ın kuramsal çerçevelerinden yararlanarak görünmez sömürü mekanizmalarını tartışacak ve son olarak mekânsal geçirgenliğin kentsel alandaki somut yansımalarını analiz edecektir. Mevcut kent ve emek sosyolojisi yazınında uzaktan çalışma alışkanlıkları genellikle ya mesai sınırlarının erimesi (makro düzey) ya da esnek ofislerin ve ortak çalışma alanlarının mimari tasarımı (mezo düzey) ekseninde ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu çalışmanın mevcut literatürden temel ayrışma noktası ve özgün katkısı; makro düzeydeki esnek kapitalizm, mezo düzeydeki kafe sermayesinin mimari stratejileri ile mikro düzeydeki dijital emekçinin performans öznelliğini ve otokontrol mekanizmalarını, Michel Foucault, Ray Oldenburg, Byung-Chul Han ve Zygmunt Bauman perspektiflerini bütüncül bir diyalektik hat üzerinde buluşturan üç katmanlı (makro-mezo-mikro) yeni bir analitik sentez biçimi sunmasıdır. Çalışma, geleneksel üçüncü mekân kuramını dijital emek bağlamında yapıbozuma uğratarak kentsel kamusal alanların neoliberal dönüşümünü teorik ve eleştirel bir düzlemde yeniden okumaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, uzaktan çalışma pratiklerinin kentsel kafelerde meydana getirdiği işlevsel dönüşüm; dijital emek süreçleri ve mekânsal geçirgenlik ekseninde, kavramsal bir çerçeve ve metinlerarası bir yöntemle incelenmektedir. Araştırma, saha verisi yerine mevcut mekân ve emek yazınının eleştirel bir sentezine dayanmaktadır (Jaakkola, 2020; MacInnis, 2011).

Elde edilen literatür verisi, tematik analiz ve metinlerarası mukayese teknikleriyle çözümlenerek; Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite yaklaşımı, Michel Foucault'nun disiplinler iktidar ve panoptikon analizi, Byung-Chul Han'ın performans toplumu kavramı ve Ray Oldenburg'un üçüncü mekân tezi üzerinden kuramsal bir mercekle yeniden yorumlanmıştır. Bu analitik süreçteki temel gaye; makro (esnek kapitalizm ve dijital emek rejimi), mezo (kafe sermayesinin tasarım stratejileri ve yeni nesil açık ofis işlevleri) ve mikro (kendi kendini disipline eden dijital emekçi öznelliği) düzeydeki teorik ekoller arasında özgün bir kavramsal bağlam kurarak, mekânsal geçirgenliğin kentsel alandaki yansımalarına bütüncül ve diyalektik bir açıklama modeli kazandırmaktır.

Bahsi geçen felsefi ve sosyolojik model inşası doğrultusunda çalışma; mekân sosyolojisi, emek sosyolojisi ve eleştirel kapitalizm analizlerini eklemlendiren özgün bir metinlerarası analiz paradigmasına dayanmaktadır. Çalışmanın odaklandığı temel problematik; uzaktan çalışma modellerinin gelişyle birlikte, mekânsal özgürlük ve esneklik sağlanacağı yönündeki söylemsel vaadin uğradığı erozyondur. Ortaya çıkan bu teorik boşluğu doldurabilmek adına çalışma, statik kuramsal sınırları aşmayı hedefleyen katmanlı bir sentez modeli işletmiştir. Analitik süreç boyunca, kapitalizmin mekânsal genişlemesini esas alan Foucaultcu ekonomi politik yaklaşım, sığınak alanların imhasını tartışan Oldenburg'un ilişkisel sosyolojisi ve kimliğin/mekânın istikrarsızlığını tartışan Bauman'ın akışkanlık analizi metodolojik bir diyalektik düzlemde karşı karşıya getirilmiştir. Bu kuramsal yaklaşımlar arasında beliren teorik gerilimler ve tamamlayıcı unsurlar, günümüz kent kültüründe üçüncü mekânın yeni görünümünü açıklayabilecek özgün bir ara kesit elde etmek üzere çözümlenmiştir. Çalışma kapsamında masaya yatırılan tüm alt kavramsal yapılar, kafelerin dönüşümü olgusunu basit bir tüketim veya yaşam tarzı tercihi algısından kurtarıp, neoliberal sistemin hegemonyasını kuran “yapısal ve normatif bir mecburiyet” düzeyine ulaştırma potansiyellerine göre seçilmiş ve eleştirel bir kuramsal çerçeveye yerleştirilmiştir.

3. YENİ ÇALIŞMA REJİMİ VE KAFEYE KAÇIŞIN MATERYALİST ZEMİNİ

Uzaktan ve hibrit çalışma modellerinin neoliberal ekonomi politik tarafından özgürlükçü bir esneklik ve mekânsal özerklik anlatısıyla sunulması, kentsel alandaki yeni emek pratiklerinin arkasındaki yapısal zorunlulukları görünmez kılmaktadır. Bu bağlamda bireylerin yaşam alanlarından çıkarak kafelere sığınma pratikleri, estetik bir yaşam tarzı tercihi veya kahve kültürüne duyulan bireysel bir ilgiyle açıklanamaz. Söz konusu mekânsal hareketlilik, esnek kapitalizmin emeğe yüklediği yeni maliyetler, ev içi alanın krizleri ve dijital emek rejiminin mikro düzeydeki disipliner zorunlulukları tarafından şekillendirilen materyalist bir zemin üzerinde yükselmektedir.

3.1. Güvencesiz Esnek Emek ve Görünmeyen Maliyetler

Post-Fordist üretim örgütlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan güvencesiz ve esnek emek rejimi, işverenin mekânsal ve hukuki sorumluluklarını asgariye indirirken, üretim sürecinin sabit maliyetlerini doğrudan emekçinin omuzlarına yüklemektedir. Geleneksel ofis mimarisinin çözülmesiyle birlikte, bir zamanlar kapitalist girişimci tarafından üstlenilen elektrik, internet, ısınma, iklimlendirme ve lojistik gibi temel operasyonel giderler, uzaktan çalışan bireyin özel alanına transfer edilmiştir. Bu mekânsal transfer, kurumsal ofislerin maliyet odaklı parçalanışını ve kafelerin birer “üçüncü mekân” olmaktan çıkıp, resmi olmayan ve kurumsallaşmamış ortak çalışma alanlarına (informal co-working spaces) dönüşmesini tetiklemektedir (Di Marino & Lapintie, 2017). Bu durum, özellikle prekaryalaşma süreçleriyle (Standing, 2011) güvencesizleşen dijital emek sınıfları için ciddi bir ekonomik yüke dönüşmektedir.

Ev içi mekânın işletim maliyetlerindeki bu artış, bireyi hayatta kalma ve bütçe optimizasyonu stratejisi olarak alternatif alanlar aramaya zorlamaktadır. Kafeler, bu noktada rasyonel birer ekonomik sığınak işlevi görmektedir. Bir fincan kahve satın alma bedeli, bir iş günü boyunca evde tüketilecek elektrik, internet ve ısınma maliyetlerinin toplamından daha düşük bir finansal karşılığa tekabül etmektedir. Dolayısıyla dijital emekçinin kafeyi bir çalışma alanı olarak seçmesi, kapitalizmin üretim maliyetlerini dışsallaştırma politikasından (Huws, 2014) kaçma ve bu maliyetleri kentsel mekânın ticari alanlarına geçirme çabası olarak okunmalıdır. Birey, kafedeki masayı kiralayarak, endüstriyel kapitalizmin ofis imkânlarını kamusal alanda parça başı tüketim dinamikleriyle yeniden satın almaktadır.

3.2. Evin Stres Merkezine Dönüşmesi ve İzolasyon

Dijital emek rejiminin getirdiği mekânsal sınırsızlık, ev içi alanın (birinci mekân) korunaklı bir özel alan ve dinlenme sığınağı olmaktan çıkarak üretimin merkez üssü haline getirmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı “sürekli çevrimiçi” kalma zorunluluğu, mesai saatlerinin belirsizleşmesine ve işin özel yaşamı sömürgeleştirmesine yol açmaktadır. Evin fiziksel sınırları içinde iş aygıtlarının (laptop, akıllı telefon, bulut sistemleri) kalıcı olarak konumlanması, bireyin zihinsel olarak işten uzaklaşmasını engellemekte ve ev mekânını kronik bir stres merkezine dönüştürmektedir.

Bu mekânsal örtüşme, derin bir izolasyon ve yabancılaşma hissini beraberinde getirmektedir. Endüstriyel modernitede iş arkadaşlığı ve ofis sosyalliği üzerinden kurulan kolektif kimlik, uzaktan çalışma pratiğinde tamamen atomize olmakta ve birey dört duvar arasında yalnızlaşmaktadır (Sennett, 1998). Kafeye kaçış, bu bağlamda evin boğucu ve kesintisiz çalışma atmosferinden bir firar etme eylemidir. Birey, evdeki yalıtılmışlığın yarattığı anomiyi ve psikolojik yabancılaşmayı kırabilmek adına kentsel kamusal sığınmaktadır. Ancak bu sığınma, aktif bir sosyalleşme arayışından ziyade, mekânsal bir yer değiştirme ve ev içi yabancılaşmanın sınırlarını esnetme çabasıdır. Bu bağlamda kafenin geleneksel aurası (kahve kokusu, uğultu, arka plan müziği), entelektüel veya sosyal bir deneyim parçası olmaktan çıkarak, dijital emekçinin odaklanma ihtiyacını besleyen işlevsel bir arka plana (background asset) ya da üretkenlik odaklı bir beyaz gürültüye (white noise) indirgenmektedir.

3.3. Sosyal Denetim ve Disiplin İhtiyacı

Ev ortamının getirdiği yalıtılmışlık, üretkenlik süreçleri açısından da bir krizi tetiklemektedir. Kurumsal hiyerarşilerin ve fiziksel üst denetimin bulunmadığı ev içi alanda birey, sürekli olarak odaklanma

sorunları ve “kaytarma suçluluğu” ile karşı karşıya kalmaktadır. Mesai disiplininin dışsal bir otorite tarafından sağlanmadığı bu durumlarda, dijital emekçi kendi kendini yönetmek ve üretkenliğini optimize etmek zorunda olan bir “performans öznesine” dönüşmektedir (Han, 2015). Bu içsel disiplin süreci, birey üzerinde kurumsal denetimden çok daha ağır bir psikolojik baskı yaratmaktadır.

Kafeler, tam da bu noktada eksik olan disiplinler mimariyi ve sosyal denetim mekanizmasını ikame etmek üzere devreye girmektedir. Uzaktan çalışan birey, kafeye gittiğinde orada bulunan diğer “üreten ve performans sergileyen bedenlerin” arasına karışarak yapay bir açık ofis panoptikonu inşa etmektedir (Foucault, 1975). Etraftaki insanların bilgisayar başında çalıştığını görmek, bireyin kendi üzerindeki otokontrolünü tetiklemekte ve onu çalışma ritmine sadık kalmaya zorlamaktadır. Burada işleyen süreç, akran denetimine dayalı bir sosyal disiplindir. Birey, “üreten insanlar arasında olma” ihtiyacı duyarken, aynı zamanda toplumsal alana “ben de sistemin verimli bir parçasıyım, üretiyorum ve çalışıyorum” performansını ortaya koymaktadır. Bu süreç, çalışmanın estetize edilerek bir yaşam tarzı performansı olarak dışarıya sunulmasını da içerir; birey hem sömürülmekte hem de şık bir kafe masasında üretiyor olmanın tüketim araçlarıyla harmanlanmış estetik imajını toplumsal alana sergilemektedir. Dolayısıyla kafeler, esnek emek rejiminin ihtiyaç duyduğu disiplinli öznelerin, kurumsal ofislerin yokluğunda kendi kendilerini terbiye ettikleri ve üretime zorladıkları modern öz denetim mekanlarına dönüşmektedir.

3.4. Mekânsal “Kira” Olarak Bir Fincan Kahve ve Ticari Sömürü

Kafelerin yeni nesil açık ofis işlevlerini üstlenmesi, mekânın iktisadi ve sınıfsal dinamiklerinde yeni bir gerilim hattı yaratmaktadır. Geleneksel olarak hızlı sirkülasyona ve anlık tüketime dayalı olan kafe işletmeciliği, saatlerce tek bir masayı işgal eden dijital emekçilerle karşılaştığında ticari rasyonalitesini korumak için mikro stratejiler geliştirmektedir. Bu düzlemde, masada kalış süresini meşrulaştırma çabasıyla tüketilen “bir fincan kahve”, bir içecek olmaktan çıkarak mekânsal bir “kira bedeline” ya da giriş biletine dönüşmektedir (Zukin, 2010). Dijital emekçi, mekândaki varlığını gerekçelendirmek ve işletmenin gizli baskısını hafifletmek adına, belirli zaman aralıklarıyla sipariş verme zorunluluğu hissetmektedir. Bu durum, sömürünün sadece işveren düzeyinde kalmadığını, kentsel ticari alanın tüketim zorunluluklarıyla da eklemlendiğini göstermektedir.

Buna karşılık kafe yönetimleri, bu “ücretsiz ofis” kullanımını sınırlamak adına mimari ve teknolojik engeller üretmektedir. Prizlerin stratejik olarak kapatılması ya da sadece belirli masalara yerleştirilmesi, kablosuz internet (Wi-Fi) erişimine süre kısıtlaması getirilmesi ve sandalye tasarımlarının uzun süre oturmayı zorlaştıracak şekilde ergonomiden uzaklaştırılması, ortak kullanım alanlarının (lavabo ve tuvaletlerin) periyodik olarak erişime kapatılması bu görünmez mekân savaşlarının somut örnekleridir. Emekçi, bir yandan kendi işinin performans baskısıyla boğuşurken, diğer yandan mekânın kendisini dışlama refleksine karşı direnç göstermektedir. Dolayısıyla kafedeki çalışma masası, esnek kapitalizmin parça başı kiralama modellerinin, mekânsal direnç ve mikro ekonomik pazarlıkların sürekli olarak yeniden üretildiği bir mikro çatışma sahası haline gelmektedir. Bu mekânsal mikro pazarlıklar, dijital emekçinin kafe ekosistemindeki varlığını sürdürebilmek adına geliştirdiği geçici taktikler ve mekânı işlevsel olarak işgal etme (spatial appropriation) pratikleriyle doğrudan ilişkilidir (Spinuzzi, 2012).

3.5. Kafe Sermayesi ve Mekânsal İş Birliği

Kafelerin birer üretim merkezine dönüşmesi, salt dijital emekçilerin mekânı alttan alta işgal etme taktikleriyle (Spinuzzi, 2012) sınırlı değildir; bu süreç aynı zamanda kafe sermayesinin ve mekân sahiplerinin kasıtlı mimari ve ticari stratejileriyle de diyalektik bir biçimde beslenmektedir. Mekân sahipleri bu dönüşüm karşısında edilgen birer gözlemci olmaktan ziyade, neoliberal esnekleşme dalgasını bir pazar fırsatına dönüştüren aktif kurucu aktörlerdir. Nitekim kentsel alandaki yeni nesil zincir kafeler, esnek emek rejiminin lojistik ihtiyaçlarını rasyonel birer pazar payı olarak görmekte ve mekânsal tasarımlarını kasıtlı olarak kurumsallaşmamış ortak çalışma alanlarına (informal co-working spaces) yaklaştırmaktadır (Spinuzzi, 2012).

Genişletilmiş ortak masalar, masalara entegre edilmiş priz sistemleri ve odaklanmayı kolaylaştıran akustik düzenlemeler, dijital emekçiye mekânı çeken ve orada tutan mimari stratejilerdir. Burada kafe sermayesi, Oldenburg'un (1989) iddia ettiği hiyerarşilerden arınmış "üçüncü mekân" illüzyonunu ve atmosferini bir meta olarak doğrudan uzaktan çalışanlara satmaktadır.

Öte yandan bu mekânsal ortaklık, kafe sermayesinin mekânı homojenleştirme ve her metrekaresi sermaye birikim sürecine eklemlenme stratejisiyle yakından ilişkilidir (Zukin, 2010). Mekân sahipleri, dijital emekçilerin uzun süreli masayı işgal etme pratiklerini, «bir fincan kahve» üzerinden sürekli hale gelen parça başı tüketim zinciriyle rasyonalize etmektedir. Ancak bu durum, mekânın yerel ve kamusal niteliğini tamamen aşındırarak onu sermayenin «gönüllü lojistik üssü» kılmaktadır (Zukin, 2010). Sonuç olarak, kafe yönetimi ve tasarımı, esnek neoliberalizmin vaat ettiği özgürlük maskesinin altındaki görünmez sömürüyü engellemek bir yana, mekânı bir "üretkenlik laboratuvarı" şeklinde yeniden üreterek sisteme yapısal bir iş birliği sunmaktadır. Birey şık ve estetik bir kafe mimarisi içinde çalışırken, aslında kafe sermayesinin kasıtlı olarak kurguladığı mekânsal denetim ve tüketim mekanizmalarının rızaya dayalı bir parçası haline gelmektedir.

4. TARTIŞMA

Kafelerin uzaktan çalışan dijital emek sınıfları tarafından zorunlu birer üretim merkezine dönüştürülmesi, kentsel mekânın sadece işlevsel değil, kuramsal anlamda da radikal bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Bu süreç; Foucault'nun mekânsal disiplin ve panoptikon analizi ile Bauman'ın akışkan modernite yaklaşımı arasındaki mekânsal geçişlilik bağı ve Oldenburg'un üçüncü mekân tezi ile Han'ın performans toplumu eleştirisi arasındaki diyalektik ilişkiyi görünür hale getirmektedir. Bu bölüm, ele alınan dönüşümü sosyolojinin mekân, yapısal denetim ve öznellik kuramları üzerinden tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda, kafelere yönelik mikro pratikler; sığınak alanların imhası, denetim mekanizmalarının mekânsızlaşması ve performans öznelliğinin inşası ekseninde eleştirel bir süzgeçten geçirilmektedir.

4.1. Mekânsızlaşan Sömürü ve Yeni Denetim Ağları

Endüstriyel modernitede üretim ve sömürü ilişkileri, Michel Foucault'nun (1975) kavramsallaştırdığı üzere, belirli kapatılma mekânları (kışla, okul, hastane ve özellikle fabrika/ofis) içinde ve katı duvarlar ardında işletilmektedir. Disipliner toplum, bedenin mekânsal olarak kapatılması ve mesai zamanının kronometrik olarak denetlenmesi esasına dayanıyordu. Oysa esnek kapitalizm ve dijitalleşme dalgası, denetim odaklı sistemin bu mekânsal bağımlılığını ortadan kaldırmış, "ofis/fabrika duvarlarını" yerle bir etmiştir. Yeni çalışma rejiminde sömürü, fabrikanın fiziki sınırlarından kurtularak akışkanlaşmış ve bireyin dinlenme, eğlenme, nefes alma alanlarına sızmıştır.

Bu bağlamda kafelerin birer çalışma alanına dönüşmesi, Foucaultcu anlamda mekânsızlaşan bir sömürünün ve genişleyen yapısal denetim ağlarının somut göstergesidir. Kapitalizm artık işçiyi ofise çağırılmakta; ofisin kendisini, teknolojiler aracılığıyla işçinin gittiği her yere, bu çalışmanın odağında yer alan kafe masalarına taşımaktadır. Kafeler mimari olarak duvarlarını korusa da işlevsel olarak sömürünün yeni istasyonları haline gelmektedir. Üstelik bu yeni panoptikon modelinde, tepede duran somut bir gözetmen kulesi bulunmamaktadır. Yapısal denetim, akışkan ağlar ve dijital bağlantılılık üzerinden görünmez hale gelmiş; mesai algısı mekânsızlaşarak kent mekanının her hücrelerini ele geçirmiştir.

4.2. Üçüncü Mekân' ın Sınırları

Ray Oldenburg (1989), kentsel yaşamın sürdürülebilirliği ve toplumsal sağlığın korunması adına "Üçüncü Mekân" (Third Place) kuramını ortaya koymuştur. Evin (birinci mekân) ve iş yerinin (ikinci mekân) hiyerarşik ve stresli yapısından uzaklaşarak sığınılan kafeler, barlar ve benzeri gayriresmî sosyalleşme alanları, Oldenburg'a göre bireylerin eşitlendiği, hiyerarşilerin askıya alındığı, gönüllü ve tarafsız sosyalleşme sığınaklarıdır. Ancak dijital emek çağında kafelerin üstlendiği yeni roller,

Oldenburg'un bu korunaklı ve romantik teorisini kökten bir yapı sökümüne uğratmaktadır.

Günümüz kafeleri, kapitalist üretim dinamiklerinden kaçılan sığınaklar olmaktan çıkmış, bizzat ekonomik üretimin ve performans sergilemenin ana üssü haline gelmiştir. Mekâna giren bireyler, toplumsal bağlar kurmak, hiyerarşilerden arınmış diyaloglar geliştirmek için değil; kulaklıklarını takıp kendilerini dış dünyaya kapatarak üretim yapmak üzere masaları işgal etmektedir. Yanındakiyle konuşmayı reddeden, bilgisayar ekranına kilitlenmiş ve sadece kendi performansına odaklanmış bu robotik öznel, üçüncü mekânın özü olan “tarafsız ve akışkan toplumsallığı” imha etmektedir. Kafeler artık Oldenburg'un iddia ettiği gibi ikinci mekânın (işin) stresini azaltan yerler değil; ikinci mekânın ta kendisi tarafından yutulmuş, ticarileşmiş ve endüstrileşmiş melez alanlardır. Bu dönüşüm, kentsel ticari mekanların kamusal niteliğini yitirerek kapitalist üretim süreçlerine eklemlenmesiyle üçüncü mekânın “sığınak” işlevinin yapısal olarak felç edildiğini göstermektedir.

4.3. Performans Toplumu ve Öznel

Kafelerdeki bu dönüşümün özne düzeyindeki karşılığı, Byung-Chul Han'ın (2015) “Performans Toplumu” ve “Performans Öznesi” kavramsallaştırmasıyla doğrudan ilişkilidir. Han, Foucault'nun disipliner toplumunun geride kaldığını, günümüz toplumunun bir “performans toplumu” olduğunu savunur. Disipliner toplumun “yapmalısın” (negatif) buyruğu, yerini performans toplumunun özgürlük illüzyonu yaratan “yapabilirsin” (pozitif) söylemine bırakmıştır. Bu yeni rejimde birey, dışsal bir otoritenin baskısıyla değil, bizzat kendi içselleştirilmiş başarı ve performans arzusuyla hareket etmektedir.

Kafede laptopuyla çalışan dijital emekçi, bu performans özneliğinin kentsel mekândaki en net yansımasıdır. Birey, bir ofise kapatılmadığı için özgür olduğunu, kendi zamanını ve mekânını kendisinin yönettiğini düşünmektedir. Oysa gerçekte, kendi kendisinin hem patronu hem de işçisi haline gelerek sömürüyü gönüllü olarak en üst seviyeye çıkarmıştır (Han, 2015). Kafedeki masasında, kahve kokuları arasında gece geç saatlere kadar çalışan ya da hafta sonunu feda eden birey, sistemi kendi rızasıyla ayakta tutmaktadır. Dolayısıyla kafe, esnek neoliberalizmin vaat ettiği “özgürlük ve esneklik” maskesinin altında, bireyin kendi kendini optimize ettiği ve sömürdüğü gönüllü bir performans laboratuvarına dönüşmektedir.

4.4. Akışkan Modernite ve Kafe Masasındaki Somut Kontrast

Mekânın bu yeni görünümü, Zygmunt Bauman'ın (2000) “Akışkan Modernite” teorisiyle bütünleşmektedir. Katı modernitenin sınırları net, işlevleri ayrılmış mekân tasarımları (ev sadece dinlenmek içindir, ofis sadece çalışmak içindir), akışkan modernitede yerini sıvılaşmış, sınırları erimiş ve hibritleşmiş alanlara bırakmaktadır. Kafelerin hem bir eğlence hem bir üretim alanı olarak eşzamanlı kullanımı, mekânsal kategorilerin likit hale geldiğinin en bariz kanıtıdır.

Bauman'ın işaret ettiği bu mekânsal sıvılaşma ve geçirgenlik, kafe ortamındaki günlük pratiklerde son derece görünür ve radikal bir manzara üretmektedir (Urry, 2000). Kafeler, fiziksel duvarları sabit kalmasına rağmen, işlevsel sınırların tamamen eridiği alanlardır. Bu geçirgenlik ve işlevsel kontrast, önceki bölümlerde ele alınan o içe dönük performans öznesinin günlük pratiklerinde somutlaşmaktadır. Aynı fiziksel düzlemde, hatta aynı masada yan yana var olan taban tabana zıt toplumsal eylemler bunun en açık kanıtıdır: Masanın bir tarafında geleneksel işlevine sadık kalarak kahvesini içip arkadaşıyla sosyalleşen ve boş zamanını tüketen bireyler otururken; hemen yan masada, hatta bazen aynı uzun masanın diğer ucunda, kulaklığını takmış, uluslararası bir yazılım firmasının milyarlık bütçe toplantısını yöneten veya kod yazan bir dijital emekçi yer almaktadır. Bu durum, mekânsal eşzamanlılığın ve işlevsel çatışmanın zirve noktasıdır. Aynı fiziksel koordinat, aynı anda hem mikro kamusal bir eğlence/dinlenme alanı hem de makro-ekonomik bir sermaye üretim merkezi olarak işlev görmektedir.

Bu manzara, kamusal alan ile özel alanın, iş ile eğlence arasındaki ontolojik sınırların tamamen eridiğini kanıtlamaktadır. Geleneksel olarak mahremiyete ve şirket sınırlarına dayanan, özel ofis odalarında yapılması gereken yüksek bütçeli ticari toplantılar, artık kentin en işlek kafesinde, kamusal alanın tam ortasında

icra edilmektedir. Fiziksel mekân kamusaldir, ancak kulaklığını takıp ekrana kilitlenen bireyin kurduğu etkileşim ağı tamamen özel ve kurumsaldır. Richard Sennett'ın (1998) esnek kapitalizmin getirdiği bir sonuç olarak tanımladığı durum, burada bir “mekân aşınması” ve istikrarsızlık olarak karşımıza çıkar. Birey, aynı mekânda hem tüketici hem üretici hem kamusal bir aktör hem de özel alanında çalışan bir işçidir. Mekânın bu şekilde melezleşmesi, katı sınırlarını yitirmesi ve geçirgenleşmesi, kafedeki masayı ne tam bir kamusal alan ne de tam bir özel ofis kılmaktadır; burası her iki gerçekliğin birbirinin içine sızdığı likit bir hibrit alandır. Bu nihai aşama, kafe sermayesinin mekânsal iş birliğiyle birlikte, kapitalizmin kentsel mekânı homojenleştirme ve tüm yaşam pratiklerini sermaye birikim sürecine eklemlleme stratejisinin somut bir tezahürüdür. Nitekim Türkiye'deki kent kültüründe de kafelerin geçirdiği bu tipolojik kırılma, kamusal karşılaşma mekanlarının güvencesiz emek pratikleri ve tüketim kalıpları tarafından radikal bir biçimde sömürgeleştirildiğinin açık bir kanıtıdır (Zukin, 2010).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, uzaktan ve hibrit çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte kentsel alandaki kafelerin geçirdiği işlevsel ve kuramsal dönüşümü eleştirel bir mekân sosyolojisi merceğinden çözümlemeyi amaçlamıştır. Elde edilen kavramsal bulgular ve yürütülen metinlerarası tartışma, esnek kapitalizmin “mekânsal özgürlük ve esneklik” vaadinin dijital emek çağında yapısal bir illüzyondan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel literatürde ev ve iş yerinin hiyerarşik baskılarından uzaklaşarak sığınılan, tarafsız ve gönüllü sosyalleşme alanları (üçüncü mekân) olarak kodlanan kafeler; günümüzde güvencesiz dijital emek sınıflarının sabit maliyet optimizasyonu, ev içi izolasyon krizleri ve disiplin arayışları doğrultusunda yöneldikleri zorunlu üretim merkezlerine ve melez çalışma istasyonlarına dönüşmüştür.

Çalışmanın kuramsal düzeydeki temel özgün katkısı; makro düzeydeki esnek kapitalizm, mezo düzeydeki kafe sermayesi ve mikro düzeydeki dijital emekçi öznelliğini üç katmanlı analitik bir sentezle diyalektik bir bütünlük içinde ele almasıdır. Mevcut çalışmanın temel sınırlılığı, ele alınan kentsel ve mekânsal dönüşümün ağırlıklı olarak kavramsal, teorik ve metinlerarası bir çerçeveye sınırlandırılmış olmasıdır. Ampirik saha verilerinin bulunmayışı, ortaya konan kuramsal çerçevenin farklı dijital emek fraksiyonlarındaki karşılıklarının derinlemesine ölçülmesini kısıtlamaktadır. Bu doğrultuda gelecek araştırmaların; farklı dijital emek gruplarının kafe kullanım pratiklerini nitel mülakatlar, derinlemesine görüşmeler veya etnografik gözlemlerle ampirik düzleme taşıması, ayrıca kafe sermayesinin ticari stratejilerinin soylulaştırma kuramlarıyla ilişkilendirilerek incelenmesi önerilmektedir.

Pratik ve politik düzeyde ise yerel yönetimlerin, dijital emeğin yapısal mekân ihtiyacını gözeterek sömürü mekanizmalarından arındırılmış kamusal üçüncü mekân ve hibrit çalışma modelleri geliştirmesi önem taşımaktadır. Son olarak, emeğin transfer edilen operasyonel maliyetlerinin işverenlerce karşılanması, mesai saatlerinin sınırlandırılması ve “bağlantıyı koparma hakkı” gibi kavramların gelecekteki politika süreçlerinde daha güçlü savunulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2. baskı). Wiley-Blackwell.
- Di Marino, M., & Lapintie, K. (2017). Emerging workplaces in the post-functionalist cities. *Journal of Urban Technology*, 24(3), 5–25. <https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1297520>
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Gallimard.
- Fuchs, C. (2014). *Digital labour and Karl Marx*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315880075>
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Han, B.-C. (2015). *The burnout society*. Stanford Briefs.
- Huws, U. (2014). *Labor in the global digital economy: The cybertariat comes of age*. Monthly Review Press.
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10(1–2), 18–26. <https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0>
- MacInnis, D. J. (2011). A framework for conceptual contributions in marketing. *Journal of Marketing*, 75(4), 136–154. <https://doi.org/10.1509/jmkg.75.4.136>
- Oldenburg, R. (1989). *The great good place: Cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day*. Paragon House.
- Sassen, S. (2001). *The global city: New York, London, Tokyo* (2. baskı). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400847488>
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. W. W. Norton & Company.
- Spinuzzi, C. (2012). Working alone together: Coworking as emergent collaborative activity. *Journal of Business and Technical Communication*, 26(4), 399–441. <https://doi.org/10.1177/1050651912444070>
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781472544926>
- Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies: Mobilities for the twenty-first century*. Routledge.
- Zukin, S. (2010). *Naked city: The death and life of authentic urban places*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195382853.001.0001>